

Die Boek wat laaste uitgepak word: Oor die Bybel in die Afrikaanse digkuns

TT Cloete

Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys

Abstract

The last book to be unpacked

Afrikaans poetry has been extensively influenced by the Bible. The works of all the most important Afrikaans poets have connections with the Bible in one way or another. As a matter of fact, the development of Afrikaans, the instrument of the poet, has been significantly influenced the Afrikaans translation of the Bible. Believing Afrikaans poets are not the only ones that have been influenced by the Bible, as we can see in the work of Leipoldt, neither do only Protestant Afrikaans poets manifest Biblical involvement. Roman Catholic poets have made important contributions to Afrikaans poetry by means of biblical intertextuality.

Die Nederlandse skrywer Arthur van Schendel het 'n baie mooi essay geskryf onder die titel *Bij het uitpakken van de boeken*. Daarin vertel hy van sy lieflingsboeke, asof hy hulle uitpak. Die boek wat hy heel teen die einde koesterend noem, is die Bybel, waaruit ons kan aflei dat hierdie boek dalk heel eerste 'ingepak' is. Dan maak Van Schendel die opmerking: *er worde nooit stof op gevonden*. Hy wys daarop dat die Nederlandse taal, die medium van die skrywer, deur die eeue gevorm is deur die taal van die Nederlandse Bybel. Dit geld eweneens van Afrikaans: Die medium wat elke digter vandag gebruik, is in 'n baie groot mate gevorm deur die Afrikaanse Bybel, nog voor die digter 'n enkele gedig geskryf het om self iets vir sy taal te doen. Die Bybelvertaling was immers van die eerste taalbeweging af 'n oogmerk van die taal- en literatuurmanne van indertyd; en voor die Afrikaanse Bybel daar was, het

* Hierdie artikel was oorspronklik aangebied as 'n openbare voorlesing van die *CB Powell-Bybelsentrum*, Universiteit van Suid-Afrika op 4 Julie 1988.

dieselfde Nederlands waarvan Van Schendel praat, ons digterlike taal help vorm.

Van Schendel was nie 'n Christelike skrywer nie. Ons sou dwaal as ons dink dit is net Christenskrywers wat inwerking van die Bybel op hulle poësie toon. Dit sou net so 'n naïewe veronderstelling wees as wanneer ons sou dink dit is net heidene wat invloed van die heidense mites in hulle werk toon. Of laat ek dit anders stel: By die Christelike digter is daar soms net soveel invloed van die Grieks-Klassieke en ander mites as van die Bybel, net soos daar invloed van die Bybel op talle nie-Christelike skrywers is.

Die Bybel het tot dusver nietemin 'n aansienlik kreatiewe uitwerking op ons poësie gehad. In hierdie lesing kan ek slegs aandag gee aan 'n gedeelte van die Afrikaanse gedigte wat in hierdie opsig noemenswaardig is. Baie moet verswyg bly, nie omdat hulle minderwaardig of vir die huidige doel onbelangrik is nie, maar omdat ek my na die omstandighede moet beperk.

Van ons heel beste digters en van ons heel beste gedigte staan in 'n belangrike betrekking tot die Bybel. Ek kan heel voor begin, by die digters van die Genootskap van Regte Afrikaners. Daardie digters het hard probeer om vir ons volks- en vryheidsliedere te skryf, en dan is dit wel opvallend dat CP Hoogenhout se 'Ons toekomstige volkslied' reeds 'n sekere verhouding tot die Bybel uitspreek, duidelik in die voorlaaste strofe: *Ons bring hom waar ons kom tesame met die ploeg* - hy kon ook gesê het: Saam met ons literatuur, so oud as hy is.

Die eerste Afrikaanse digter by wie ons omvattende Bybelse invloed kry, is Totius, een van ons vroegste digters na 1900. Hy is ook ons eerste digter wat vir ons 'n *ars poetica* gegee het, 'n *over eigen werk*, 'n lewensbeskoulik gefundeerde poësie-teorie, in sy opstel 'Die digter as siener'. Daarin kom dit daarop neer dat die digter 'n Goddelike gegewe insig het. Totius se teorie is duidelik Bybels gefundeer.

Sy teorie het Totius 'toegepas' in sy poësie. Ek weet toegepas is nie die regte woord nie, omdat dit veronderstel dat die teorie eers daar was en toe uitgewerk is in sy gedigte. Wel, ek sou sê die teorie was inderdaad en vanselfsprekend (miskien heeltemal onbewus) eerste daar, maar nie bewustelik 'herformuleer' en bewustelik 'toegepas' of 'uitgewerk' in sy gedigte nie. Laat ons liever sê: Teorie en praktyk is by die digter altyd koëkstensief, en wat ons in 'Die digter as siener' lees, lees ons ook in Totius se gedigte, veral in byvoorbeeld 'Die palimpsest', waarin hy sê dat die gedig soos 'n palimpsest is of moet wees, waarin daar twee skrifbeelde oor mekaar geskryf is: Agter of onder die digter se woord is die Woord van God, die *Logos*. Totius se opvatting is digterlik 'n pragtige, soos dié van die Nederlandse digter Nijhoff wat gesê het dat 'n gedig twee of meer inhoude het; dit is 'n teorie wat eintlik waar is van elke goeie gedig: Agter elke gedigteks lê sy ander, tweede of derde teks, 'n subteks, 'n simboliese teks - in Totius se geval: Die Woord met 'n

hoofletter.

Ons moet natuurlik nie dink dat die inwerking van die Bybel op ons digkuns net in godsdienstige of religieuse gedigte voorkom nie. Veral ons ouer nasionale poësie praat Bybeltaal. Ons ouer digters het ons nasionale stryd immers as 'n parallel van die ou Israelitiese stryd in die Heilige Land gesien. Hierdie parallel sal later in die Afrikaanse poësie deur Bruin digters ook vir hulle mense getrek word. Dit sit dus baie diep in die Afrikaanse digkuns. Totius begin daarmee in sy debuutbundel, *By die Monument*, waar die gedigte onder Bybelse motto's staan. In sy epos 'Trekkerswee' is daar baie Bybelse inwerking. In die eerste plek is die hooffiguur, Oom Gert, geknip op 'n Ou-Testamentiese patroon, deurdat hy 'n soort Amos is, 'n soort Boerprofeet, iemand wat uit die Bybel leef. Ons hoor meer van die Bybel as van die graaf in *Trekkerswee*. Daar hou dit egter nie op nie. Dina is in hierdie versepos, soos die gedig self sê, 'n vroulike plaasvervanger van die verlore seun, wat afdwaal, verval, en terugkeer. Daardeur sluit *Trekkerswee* aan by een van die oudste verhale in die Christelike literêre skat.

Wat ons nie moet nalaat om te noem nie, is dat Totius se Psalmberyming, wat die mees direkte digterlike verband met die Bybel is wat daar maar kan wees, een van sy beste bydraes is tot ons literatuurskat - en 'n groot bydrae sal dit bly, selfs al sou mense dit nou al wil vervang met iets wat hulle vermoed beter gaan wees. In Totius se Psalmberyming is daar vanselfsprekend dus iets veel meer as inspraak van die Bybel in ons poësie. Hierdie Psalmberyming was deel van die vernuwung wat in die dertigerjare in ons poësie gekom het, en dit is seker nie toevallig nie dat die eintlike herout van Dertig, WEG Louw, daar hoë waardering voor uitgespreek het in 'n uitvoerige artikel. Psalm 8 en Psalm 130 word deur bloemlesers (o a die Veertigerdigter Opperman) beskou as van die beste poësie wat ons in Afrikaans het. Die Psalmberyming het by ons min of meer dieselfde rol gespeel as in die opkoms van die Nederlanse literatuur van die Renaissance.

Totius se 'Ragel' is literêr minder werd as sy *Trekkerswee* of sy Psalmberyming, maar dit bly 'n noemenswaardige gedig in die opkoms van die Afrikaanse literatuur, en soos die naam reeds aandui, is hierdie lang gedig, of reeks gedigte, direk op die Bybel gegrond maar betrek op die Afrikaner se geskiedenis.

In Totius se persoonlike liriek slaan die Bybel oral uit, in beelde byvoorbeeld, soos van die ark en duif in 'Weer in die ark'. Ek het 'n keer daarop gewys dat veral sy werk aan die Psalmberyming sy poësie uit dieselfde tyd woordelik en aanwysbaar beïnvloed het.

Ek het hierbo gesê dat dit nie net die gelowige is wat in sy gedigte 'n intertekstuele verhouding met die Bybel toon nie. Leipoldt, daardie ou grote onder ons vroegstes, was nie 'n Christelike skrywer nie, al het hy uit die huis van 'n predikant

gek. Hy het die Bybel as pastoriekind egter geken, en hy word 'n vroeë digter in ons literatuur wat gebedspoësie skryf, wat bid in die gedig, soos in 'Dingaansdag', of in sy 'Kersnaggebed' en 'Kersnag'. As ons daarby nog sy 'Kersnaglegende' noem, val dit op watter aantrekkingskrag die Kersnaggebeure vir hom gehad het.

Totius, Leipoldt - hulle behoort saam met Cilliers tot die eerste geslag digters na 1900, ons eerste werklike digters, die sogenaamde Driemanskap. Dan kom die volgende geslag, die sogenaamde Twintigers, waaronder Visser en Toon van den Heever saam met Marais van die belangrikstes is. Met hulle kom daar, wat die Bybel betref, iets wat lyk op 'n soort wending in ons poësie.

In sy 'In die Hoëveld' vertel Toon van den Heever van 'n teringlyer wat in die myngange sit en verlang na die Hoëveld, *waar 'n mens nog vry kan asemhaai en aan 'n God kan glo* - let wel: 'n God. Dieselfde Van den Heever skryf dan 'n gedig *In die park*, waar iemand gekwel word deur die gedagte van die predestinasieleer. Totius het in min of meer dieselfde tyd, ook 'n dergelike probleem gehad, naamlik met Gods Raadsplan, in die gedig 'Die Godsbesluit'. Totius wil egter *nie dieper kyk en dink as wat 'n sondaar pas nie* - hy vertel net dat die dorings van die wag-'n-bietjiebos van Gods besluit hom steek. Die belangrike van die gedig lê veral daarin dat Totius 'n metafisiese saak soos Gods Raadsplan heel konkreet voorstel, en dan wel met 'n eg Suid-Afrikaanse boom wat 'n tipies volks-Afrikaanse naam dra. By Van den Heever neem die problematiek rondom die predestinasieleer 'n meer dramatiese en tegelyk abstrak teoretiserende vorm aan, en hy kla: *'n skaar/van vrae (val) ons aan en wil ons rus beroof*. Van den Heever gee hiermee 'n uitspraak wat veral vir sy nakomelinge, die Dertigers, in nog ernstiger mate gaan geld - egter sonder dat die krag van die Bybel in hulle werk sal gaan afneem. Inteendeel! 'n Belangrike bydrae wat Van den Heever lewer, as wegbereider vir die geslag van Dertig, is sy madonna-gedigte, waaroor later meer.

Skygbaar sakter as Van den Heever se twyfel is die houding van Visser in hierdie periode teenoor die Bybel. Visser was geen twyfelaar soos Van den Heever nie. Maar hy doen iets anders: Hy kritiseer, in luim, en spot. Hy spot, in 'n goeie gees, met die Afrikaner se fundamentalistiese opvatting van die Bybel en met die ouer nasionale poësie wat die Boer knip op die patroon van die Ou-Testamentiese figure. In 'Lotos-land' dryf hy die spot met die Kanaänitiese siening van Suid-Afrika, met die sogenaamde Land van Beloofte, Suid-Afrika, met die verdoping van Suid-Afrikaanse plekke met Bybelse name en die siening van die Kaapkolonie as Egipte, ensovoorts. Die (Suid-)Afrikaanse Kanaän is in hierdie gedig 'n Luilekkerland - van ontbering soos die Jode dit geken het, is daar geen sprake nie: Die wild maak sommer vriende met die mense en hulle hoef die grond by hulle Jordaen *maar te kielie/vir Malherbe se lande vol graan*; in die land van die 'lekker geloof' word die

mense so vet dat hulle knope afspring. Trekkerswee het trekkersvet geword. As ek die gedagtegang bietjie mag vooruitloop, wil ek hier sê dat hierdie gebruik van 'n ouer Afrikaanse generasie om hulleself as die parallel van die Ou-Testamentiese Israeliete te sien, waarmee Visser spot, later weer in die hoogste erns by die Bruin digter Adam Small sal voorkom as hy sy mense op talle maniere vergelyk met die Ou-Testamentiese Jode in hulle lyding. Maar, om terug te keer tot Visser: *Praat die waarheid rondborstig uit*, sê Visser in 'Lotos-land', met 'n glimlag. Deur te spot, wil hy by die waarheid uitkom; hy wil sy mense afleer om die Bybel verkeerd te lees of verdraaid op hulleself toe te pas; hy ontmasker op 'n vriendelike manier. Sy ander gedig in dieselfde trant, 'Toe die wêreld nog jonk was', is 'n opsetlike en opsetlik oordrewe verafrikaanste aanpassing van die Bybel: Metusalem is in hierdie gedig niemand anders nie as die Boer, in Bybelse gedaante, geknip op die Bybelse patroon. Wat mens imponeer in hierdie gedig, is hoe góéd Visser die Bybel geken het, hoe hy met 'n rykdom Bybelse gewens speel en hoe gemaklik en komies hy die Bybelse Metusalem ver-Boers. Metusalem word grootgemaak met 'n *Step by Step* en *Trap der Jeugd*, hy moet immers tweetalig wees; hy staan voor hy honderd was eerste in sy klas, hy moet katkiseer met Hellebroek, hy word Raadslid van Jerusalem, op sewehonderd-sewentig onttrek hy hom aan die boerdery, het 'n dorpshuis vlak by die kerk, koop kontant, kla oor rook en dans van die jonges maar rook self en drink sy koffie. Ons het min sulke onmiskenbare Boerekarakteristieke soos hierdie een, geteken volgens Bybelse sjabloon! Metusalem praat Boereafrikaans; hy is die naïewe Afrikaner-gelowige wat deurloop onder Visser se waarheidsdrang. In dieselfde trant is Visser se spotgedigte soos byvoorbeeld 'In die katkisasie-klas', 'n Teoloog', 'n Predikant'. Met sy spotgedig oor die predikant is hy die voorloper van Adam Small wat later skerp ironiserend van die predikant sal skryf, en met sy Bybelse gestaltes is hy die voorloper van Walters wat later met sy 'Moses' die volksleier met sy Bybelse allure sal ironiseer: Die ou witkop met die donker bril wat wydsbeen oor die woestyn uit staar en wonder watter koers hy vannag met sy weerbarstige volk in moet vaar ... *hy sug en trek die sagte bokriem/ stywer om sy boepens vas*. Dit is soos Walters sy Moses teken, en hy gryp terug op Visser wat in 'Lotos-land' van die Trekkeleier gesê het: *Had Moses dit swaar met Gods ou Volk/ o laat staan nie vir Pieter Naudé ...* Die vroeëre idealiserende oormekaar skuif van Bybelse figuur en Afrikaner word by Visser ondersoekende spot en komiek of humor, en nog later word dit satire en ironie. In Walters se 'Moses' herken ons weer die Afrikaner wat skuil gaan agter die Bybelse figuur, maar nou nie meer verheerlikend nie.

Ek het gepraat van die skynbare wending wat Visser en Van den Heever gebring het. Dit was eintlik iets anders as dit. Want met die volgende geslag, die Dertigers, tot dusver ons grootste enkele generasie, kom daar 'n baie ernstige

gesprek met die Bybel in ons poësie, intenser as ooit tevore en baie diepgaande.

Die eintlike herout van Dertig is WEG Louw, en dadelik sien ons 'n baie geïn-tensiveerde en intieme Bybelse intertekstualiteit in sy werk. Hy skryf gedigte oor Adam, Kain, Jakob en die engel, Johannes die dissipel, Christus, die verlore seun en Johannes van Openbaring, en in verskeie van hierdie gedigte is die Bybelse figuur skuilvorm vir die kunstenaar. Vir die persoonlikste gevoelens (i p v die nasionale soos in ons ouere digkuns) word Bybelse figure nou gebruik as masker of prototipe, soos byvoorbeeld die verlore seun in 'Ek sal opstaan'. Veral is dit nou die Nuwe Testament wat sterk praat in die meer persoonlike liriek, waar die Ou Testament in die vroeëre nasionale poësie baie sterk in die belangstellingsveld gestaan het. 'n Baie belangrike bydrae wat WEG Louw gebring het, is die herlewing van die Passiesonnet, wat 'n erfenis is wat ons van die Nederlandse poësie uit die Renaissance- en Hervormingstyd het. Uit die reeks *Die passie van ons Heer* kom die sonette oor die 'Avondmaal', 'Getsémané', 'Die verraad', 'Golgota', die 'Begrafnis' en 'Opstanding' - die titels gee al die Bybelse wêreld van hierdie gedigte aan.

Wat ek belangrik vind in hierdie passiesonnette of lydenssonnette, is die verskyning in die Afrikaanse digkuns van die Christelike gegewe van lyding, wat deurloop in die poësie van die Dertigergenerasie. Die ou passiesonnette uit die Nederlandse Hervorming is 'n Protestantse omsetting van die baie ou Rooms-Katolieke aangetrokkenheid tot die passie van ons Heer, en dit is 'n nuwe digterlike ontwikkeling in Afrikaans wat deur die Dertigers ingelui is. Lying as Christelike en Bybelse gegewe kom egter nie net in passiepoësie voor nie. Van Van Wyk Louw het ons byvoorbeeld die gedig 'Ignatius bid vir sy orde', wat begin met die woorde: *Dat pyn bestaan, is nodig, Heer*, en in sy 'Groot Ode' in sy laaste bundel, *Tristia*, staan daar: *'n god wat nie pyn het, dié is wegwerplik*. Hy bou in hierdie ode woordeliks voort op Totius se 'Waar is 'n lot...', deurdat hy die lot of lyding van die mens, soos Totius, gering maak in vergelyking met die pyn van Christus: *hy't al ons pyn se aandag moes besit*, sê Van Wyk Louw. Reeds in die openingsgedig in *Tristia*, 'Voorspel 1950', kom die pyn van God/Christus trouens ter sprake. Die nuwe gewildheid (as ek dit so mag noem) van die pietà-motief (ook weer Rooms-Katoliek van oorsprong) sedert Dertig in die Afrikaanse poësie, is sekerlik geïnspireer deur die Christelike pynkonsep. Elisabeth Eybers skryf 'n gedig met die titel 'Pietà', ook Ina Rousseau, en die figuur 'Job', soos Elisabeth Eybers hom sonder reserwes in ruheid vir ons beskryf, is ook 'n pyngestalte, 'n figuur wat in die slot van die gedig ontwikkel tot 'n klein pit van pyn, met ander woorde met groeiemoontlikhede in hom. Die Christelike pyn maak immers nie dood nie maar skeep lewe. En dan kom Sheila Cussons later, as Rooms-Katolieke digteres, as dié figuur wat die Christelike lyding omvattend in haar poësie ter sprake bring.

Ek moet eers weer terugkeer na WEG Louw. Die nuwe weg wat hy opgaan, sover dit die gebruik van die Bybelse gegewe in die Afrikaanse poësie betref, is 'n nuwe openhartigheid, só openhartig dat hy sonder huiwering die erotiese aan die Bybelse verbind, of liever: God of Gees word aan die erotiese verbind, soos in sy gedig 'Belydenis' (dit was die tyd van die belydenisgedig of konfessiepoësie - vgl Elisabeth Eybers se bundeltitel *Belydenis in die skemering*; dit is ook die tyd van die 'siel' in die Afrikaanse poësie; 'siel' is een van die hoofmotiewe uit hierdie tyd). Louw se titel 'Belydenis' gee reeds 'n religieuse toon aan die gedig wat tegelyk 'n liefdesgedig is: *Sonder jou liefde bestaan geen God vir my*, sê die gedig in 'n toonaard wat nuut is in die Afrikaanse digkuns van daardie tyd.

Die Dertigers was nog steeds soos die ouer digters aangetrokke tot die Ou-Testamentiese figure, maar nou meer persoonlik. Dit is die generasie van die gestaltepoësie in Afrikaans, en verskeie Bybelse gestaltes het vir die Dertigers *persoonlike* waarde gekry: 'Job' en 'Hagar' vir Elisabeth Eybers, Johannes die Doper vir NP van Wyk Louw in 'Die dooper in die woestyn' en Johannes die dissipel vir WEG Louw in 'Apocalypsis'. WEG Louw se langste epiese gedig, of ek moet ek eerder sê epies-liriese gedig, is sy 'Adam', waarin Adam skuilvorm is vir die kunstenaar en sy sintuig vir kreatiwiteit en atavisme. WEG Louw se 'Adam' is so verlans familie van sy broer NP van Wyk Louw se fiktiewe figuur Koki in *Raka*, al is Koki nie direk deur die Bybel gefatsoeneer nie (wel indirek) - in albei is daar 'n verheerliking van die geïndividualiseerde, kreatiewe figuur; by WEG Louw dan in die Bybelse gestalte vormom.

Ek het al hierbo verwys na Elisabeth Eybers. Die Louw-broers was gelowige digters, Christene. (Ek gaan nie nou daarop in dat Van Wyk Louw 'n tyd lank losgestaan het van die kerk nie.) Elisabeth Eybers kom (soos Leipoldt) uit 'n pastorie, maar sy het later afskeid geneem van die domineesland. Tog het die Bybel 'n diepe in- of uitwerking op haar werk gehad tot dusver. Die pietà-gedig sluit Christus en Maria in, en kan meer of op Maria gefokus wees of meer op Christus. Sekere gedigte, al sou hulle ook na Christus verwys, is egter eerder Maria-gedigte, en hier weer het die Dertigers nuwe weë oopgemaak, deurdat hulle Maria ook vir die Calvinis en vir die Afrikaanse poësie opgeëis het. Totius het nog van 'n monnik in sy gedigte gepraat (snaaks genoeg, ja, in 'Die oue wilg' en in 'Getsémané') en hy het as stoere Calvinis invloed ondergaan van die oer-Roomse digter Gezelle, maar mens sou vergeefs soek na 'n Mariagedig in sy poësie, alhoewel mens al by hom die vrou kry met Mariatrekke. Met Dertig word dit anders. Miskien dié beroemdste of bekendste gedig van Elisabeth Eybers is haar 'Maria' uit haar debuutbundel, en ook hiër weer word die Bybelse figuur persoonlik betrek. Maria is in die poësie van Elisabeth Eybers ook die oervrou of -moeder, en sy steek haar kop oral uit in hier-

die oeuvre, in gedigte waarvan die titel dit glad nie sal laat vermoed nie, soos byvoorbeeld 'Portret van 'n vrou'. Naas Elisabeth Eybers se Maria is daar ook die 'Maria' van WEG Louw en 'n gedig 'Die boodskap van Maria' van NP van Wyk Louw. Ook 'n vierde Dertiger, Uys Krige, het sy Mariagedig geskryf, onder die titel 'Die blinde se geloof'. Vergelyk ook sy 'Hooglied', waarin hy Maria as universele vrou selfs na die lokale Suid-Afrikaanse sfeer verplaas. Dit is seker nie sommer so dat die belangrikste Dertigers elkeen sy Mariagedig geskryf het nie. Dit bring na Toon van die Heever se madonnaverse 'n opbloeï van Mariapoësie in Afrikaans wat deurloop tot by Sheila Cussons, wat pragtige Mariagedigte geskryf het, soos 'Klein ballade', 'Maria', 'Maria-beeldjie'; en dan is daar IL de Villiers, 'n Gereformeerde predikant en digter, met sy 'Maria'.

Die belangrikste Dertiger is Van Wyk Louw, tot vandag toe tewens in verskeie opsigte dalk ons heel belangrikste digter, en ons digter by wie daar seker die meeste direkte Bybelse betrokkenheid aan te wys is. Aanvanklik was daar digters of kritici wat gesê het sy poësie is 'n flirtasie met die bese - mens kan dit vandag amper nie glo nie. Die bese in sy gedigte is deur niks minder nie as die Bybel beïnvloed, weliswaar ook deur allerlei nie-Christelike filosofieë en lewens- en wêreld-beskouings, maar beslis ook deur die Bybel - daarvoor is daar woordelike aanduidings in sy 'Ballade van die Bese', soos waar die Bese sê: *Wanneer jy wil vlug/ uit die stad wat brand,/ dan vlug ek saam/ soos 'n vrou aan jou hand* wat verwys na Lot se vrou, of: *Weet jy genoeg:/ wat God vereen het,/ hoort saamgevoeg?* wat teruggaan op Matteus 19: 6 en Markus 10: 9 (woorde wat ons al te goed ken uit die huweliksformulier - deur hierdie woorde uit die Bybel te gebruik, gee die Bese dus voor dat hy deur God in die huwelik bevestig is met die mens); of daar is ten slotte die Genesisstaal waarmee die Bese sê: *ek (was) die baaierd/ ... / en woens en leeg*. Natuurlik is daar ook 'n gedig soos 'Lucifer' in Van Wyk Louw se poësie, met sy simpatie vir die gevalle engel, omdat God ontoeganklik sou wees (die digter is aan die kant van die duiwel - soos van Milton gesê is!), ook is daar opstandgedigte in sy werk, en ongetwyfeld was dit vir 'n indertydse leserspubliek (wat die kritici en selfs ander digters insluit) minder aanneemlik dat die digter-gekwelde hom in die gedig 'Ecce homo' met Christus geïdentifiseer het, in opstand, minder of meer lig. In 'Die dieper reg' laat hy die Voortrekker vra-kla in die taal van die Bybel: *My God, my God, het U ons so verlaat/ en was ons kruisiging verniet?* Hier sien ons die Christusfiguur dan ineens in die Afrikaanse poësie in 'n tot dan toe ongekende gedaante - nie 'n deemoedige Christus nie. Maar daar is wel ook baie, baie deemoed, nederigheid, sondebese in die vroeëre (en latere) Van Wyk Louw - vergelyk maar sy hoorspel 'Dias', of sy grootse dramatiese monoloog 'Die hond van God'. Hy was immers 'n digter van uiterstes: Naas sy opstandige en skynbaar

achristelike gedig oor 'Nietzsche', is daar sy gedig oor die deemoedige 'Dostojevski'.

As ons wil weet hoe Van Wyk Louw die Bybel deurgelees, eintlik deurgewerk het, kan ons in sy geannoteerde nagelate Bybels gaan kyk. Hy het die Bybel baie deeglik geken.

Voordat ek verder by bepaalde gedigte van Van Wyk Louw kom, wys ek graag daarop dat sy taal dikwels Bybeltaal is. Dit slaan soms in 'n enkele beeld uit. As daar in sy debuutbundel in die gedig 'In waansin het ek gevra' staan: *Vir my die kruis en doringkroon*, dan herken mens dit dadelik as Bybelse verwysing, maar minder herkenbaar is die volgende aanmatigende woorde van die met waansin besetene: *Dan wou ek self in glorie troon,/ my hof by winde en sterre hou*. Dit gaan terug op Jesaja 14: 13: *Ek gaan my troon neersit bokant die hoogste sterre*. Dit gee 'n ekstra dimensie aan die gedig as ons weet die met waansin besetene neem hier die woorde van die Bybel self in sy mond, in sy (aanvanklike) aanmatiging teenoor God. Daar is al gesê dat die poësie van Van Wyk Louw 'n Ou-Testamentiese 'klank' het - mens hoor dit sonder dat jy dit altyd aanwysbaar herken of kan identifiseer. Dink byvoorbeeld aan die beelde van die wind in 'Aan die Skoonheid', 'Die profeet' of 'Die swart luiperd'. Ons weet immers dat God in die Bybel dikwels in die wind is, selfs al daar in Genesis 8: 1: *God het 'n wind oor die aarde laat waai*. Dit, is ek seker, het die beeld van die kreatiewe wind in 'Die profeet' ingegee:

... U is die wind
wat warrelend oor die vlamwit vlaktes waai
van die heelal, dat die blink stof van die sterre staan.

As daar in die 'Die dieper reg' staan dat God die Afrikanervolk in die wind uitgewan of uitgedors het, gaan dit terug op Jesaja 41: 16: *Ek maak jou 'n skerp dorslee Jy sal hulle uitwan en die wind sal hulle wegwaai*. In 'Die dieper reg' lees ons: *U het hul onder hoewe uitgedors/ en teen die westewind gewan, o Heer*. Ons lees in Jesaja 21: 10: *My volk, jy wat vertrap is/ op die dorsvloer*. Ons vind, tussen hakies, hierdie beeld van die uitwannende wind en die dorsvloer in dieselfde tyd ook by WEG Louw in 'Belydenis':

Sonder jou liefde bestaan geen God vir my,
en waai die winde oor die dorsvloer van my hart
geen stuiwing weg van stoppeling en kaf om vry
te laat die suiwer korrels van gedeerde smart

In Van Wyk Louw se 'Die swart luiperd' staan daar hierdie pragtige beeld van die wind:

Die eerste nag het ek geween
toe die geel oë na my kyk:
dat al wat Goddelik is, alleen
en magteloos is en rugwaarts wyk,

en in 'n óu landskap huis
van swart rots en vroeë see
waaroor die magtiger sterre kruis
en die vierstreekse winde vee

Hierdie vierstreekse winde kom uit Jeremia 49: 36, met sy vier winde uit die vier hoeke van die hemelruim :

Ek laat die vier winde
losbreek teen Elam
die winde uit die vier hoeke
van die hemelruim

Dit gaan dus by Van Wyk Louw om veel meer as die godsdienstige tema of verwysing: Sy idiolek is Bybels, sy taal is Bybels, sy beeldeskat is Bybels. Woorde in sy werk soos vlam(me), toorn, kuil, altaar, genade - dit is Bybeltaal. Ons lees in *Die profeet*:

U (het) my uitgeja met vlamme op my voorkop
met wilde hande en voete wat altyd brand
om die gevreesde weg van God te gaan.

Vergelyk dit met Openbaring 13: 16: *'n merk op hulle regterhand en op hulle voorkop* (dit is interessant dat die ou vertaling nog voorhoof het, waar die nuwe vertaling soos Van Wyk Louw die minder deftige voorkop het!); of lees Openbaring 14: 9 *'n merk op sy voorkop of op sy hand*. Dit is nie sommer dat Van Wyk Louw se gedig die titel 'Die profeet' het nie. Die verse wat ek hier voorgehou het, het iets weg van Kain, en in die poësie van WEG Louw is daar inderdaad 'n gedig met die titel 'Kain'. Die Kainfiguur en die Jakobfiguur (vgl Elisabeth Eybers se 'Jabbok'), net soos Hagar (Elisabeth Eybers), is tipiese Dertigergestaltes, soos ook die opstands-

figure of verworpenes tipies van Dertig is - Van Wyk Louw se 'Ecce homo' en WEG Louw se 'Kain' is Bybelse prototipes van die Dertiger.

Veral as mens 'n gedig soos Van Wyk Louw se 'Die hond van God' lees, een van ons grootste gedigte in Afrikaans, daardie lang dramatiese monoloog, is die taal en beeldspraak deur en deur Bybels: Vis, kruis, naak, kuil, altaar, genade, rein, siel, sonde, parskuip, engel. In Joël 3: 13 staan daar: *die parskuip is vol, die wynkuipe loop oor*. Ons vind hierdie parskuip terug in 'Die hond van God', waar die inkwisiesteur van God se kastyding praat:

mistieke werkerstem
wat hooguit sing waar Hy Sy wynpers trap.
Maar ék gaan in die parskuip met hulle saam....

'Naak' is 'n tipiese Dertigerwoord - ons kry hom ook by Elisabeth Eybers en ander Dertigers - en hy kom veral by Van Wyk Louw voor, wat dit sekerlik uit die Bybel kry, byvoorbeeld uit Job 1: 21, of Job 26: 6, of Jesaja 20, of Esegégiël 16, of Amos 2: 16, of Matteus 25: 36, of 1 Korintiërs 4: 11, tot in Openbaring 3 of 17. In sy debuutbundel praat Van Wyk Louw reeds van sy naakte siel, en in 'Die profeet', later, sê hy aan God: *U het ... my naak gemaak*. Die derde stasie van die pyn wat die Inkwisiesteur en ketter in 'Die hond van God' deurloop, is *as sy lyf/ naakt en skemerend op die kaal vloer staan*. Dit is, tussen hakies, weer interessant dat Van Wyk Louw ons in 'Die hond van God' in die Rooms-Katolieke wêreld van die inkwisisie invat - en so vreemd was dit indertyd, dat hy die lesers in 'n voetnoot moes waarsku dat die gedig nie 'n aanval op die Rooms-Katolieke kerk (of Godsdiens!) is nie. Dié Roomse wêreld waarin die Afrikaanse leser nou verplaas word, val saam met die nuwe belangstelling in Maria waarvan ek hierbo gepraat het.

Die Bybelse figure in die werk van Van Wyk Louw, sy Bybelse 'gestaltes' - hulle lyk baie anders as Totius se Boerprofeet, Oom Gert van *Trekkerswee*. Daar is 'n dramatiese sprong tussen Totius se Oom Gert, op Bybelse model gekarakteriseer, en Van Wyk Louw se 'Die profeet', eweneens met Bybelse trekke. Die profetegestalte kom dwarsdeur sy oeuvre voor, nie net in die gedig wat die profeet in sy titel noem nie. Die Inkwisiesteur in 'Die hond van God' is ook so 'n profeet, en Koki uit *Raka*, en Dias uit die versdrama met dié titel, en Germanicus uit sy groot versdrama, ook 'Die dooper in die woestyn'. Van Germanicus is al gesê dat hy 'n voorloper of prototipe van Christus is. Ek kan nie daarmee saamstem nie (hoe kan iemand uit die Romeinse wêreld 'n voorspelling van Christus wees?). Maar daar is wel trekke van Christus in Germanicus: Die sterwe ter wille van ander. Hierdie gedagte kom uit die Bybel, in Johannes 11: 50, *en julle besef ook nie dat dit tot julle*

voordeel is dat een man vir die volk sterwe en nie die hele nasie verlore gaan nie. Hierdie gedagte is die kern van Van Wyk Louw se versepos *Raka*, al is dit geen spesifiek Christelike epos nie, naamlik die Kokifiguur wat sterf ter wille van al die ander. Helde soos Koki en Germanicus is ook jonk soos Christus was. Die Christus-figuur het Van Wyk Louw van begin tot einde geboei, vanaf 'Ecce homo' in sy tweede bundel, deur die latere, pragtige 'Duif en perd', via al die gestaltes soos Koki in *Raka*, Dias in die gelyknamige hoorspel, Germanicus en meer, en sowel die figuur Dias as Germanicus, wat die gedagte uitspreek dat ander ná hulle kom, het tegelyk trekke weg van Johannes die Doper. Tot in Van Wyk Louw se laaste bundel is daar verwysings na Christus of gedigte oor Hom, byvoorbeeld die verwysings in die 'Groot Ode': *Ek het gehoor ... dat ... / Christus gistraand kom sterf het:/ ná-water van God oor die aarde* - onder meer. Ek dink veral egter aan die gedig 'Groet in bruin', wat, sonder om Hom te profaneer, Christus as heel aardse figuur sien, soos ons dit ook by Sheila Cussons sal vind, die *bruin jodeseun wat in Galilea/ voetpad-geloop moes 't*. Van Wyk Louw het die siening van Christus in die Afrikaanse poësie nader aan die aarde gebring. Die Mariafiguur het hom ook geboei, soos ek reeds hierbo aangedui het, en sy verskyn soms in verskuilde gedaante: die ou vrou wat in *Raka* die lyk van Koki reinig, laat ons dink aan die sorgsame vrouefiguur wat in die Bybel rondom die kruis verskyn het.

Daar is 'n ander invloed van die Bybel op die poësie van Van Wyk Louw, en dit is die opposisionele paar: heilig en boos, wat in meer as een van sy werke verskyn en teruggaan op Christus - duiwel/satan. Ons kry dié paar byvoorbeeld in *Raka*, in die tweetal Koki-Raka, en ons kry hulle in *Germanicus* in die verhouding Germanicus-Tiberius.

Die Dertiggenerasie het inderdaad baie Bybelse betrokkenheid in hulle werk. Kom ons nou by die geslag van Veertig, dan is die sterkste digter van hierdie generasie, DJ Opperman, eweneens diep deur die Bybel aangespreek. Wat in sy werk besonders is, is dat sekere Bybelse konsepte duidelik by hom na vore kom: Die geroepenheid om medewerker van God te wees, die uitverkiesing (vgl die kwatryn 'Uitverkiesing' in die reeks *Almanak*, die uitverkiesing wat Toon van den Heever al gepla het, nou saaklik afgehandel in vier verse), die skuldbewussyn in afwagting van die rekenmeester wat kom ('Ballade van die Grysland', die (kollektiewe) skuld van die mens (soos in 'Aankondiging' [van die geboorte van Christus], ook uit *Almanak*), die in sonde ontvang en gebore wees van die mens, die rol van die bose, weer eens. Verla die eerste saak wat ek genoem het, die religieuse geroepenheid van die mens, het Opperman van sy sterkste gedigte ingegee, kleineres soos 'Jona' (die Ninevé-konsep is baie sterk by hom, soos blyk uit sy bundeltitel *Negester oor Ninevé*) en dit het van sy grootstes ingegee, soos die *Brandaan*-siklus of die *Kroniek van Kristien*, en

dan veral sy groot epos, een van ons heel beste gedigte, 'Joernaal van Jorik'. Jorik, die gestuurde, wat uit die ewige in 'n duikboot na Suid-Afrika kom, is 'n Jona wat in 'n ander, moderner vaartuig as die walvis hier by ons aan land stap. Die Manuel-figuur in 'Joernaal van Jorik' is die omvattendste 'nabeelding' van die Christusfiguur in die Afrikaanse poësie: Sy naam Manuel verbind hom al aan Immanuel; die voorstelling van Manuel as die man met die hol gesig en bietjie baard berus presies op die konvensionele voorstelling van Christus; hy klim by halte 33 van die bus af - sekerlik 'n verwysing na die leefjare van Christus; hy het vyf littekens soos Christus. En dan weer daardie paar wat ons reeds by Van Wyk Louw teengekome het: goedkwaad - teenoor Manuel staan Dabor, nou nie die konvensionele duiwel nie, maar, hoe skynbaar goedig ook al, 'n opposisionele figuur. Van Wyk Louw het al in 'Ballade van die bose' immers gesê die bose is nie noodwendig aaklig nie.

Ek het gesê dat die Manueelfiguur in 'Joernaal van Jorik' 'n omvattende of uitgebreide 'nabeelding' van Christus is. Christus verskyn 'n paar keer in Opperman se werk, onder andere ook in die 'Legende van die drie versoekinge'. Een van die heel bekendste gedigte van Opperman, en 'n hele aantal jare lank 'n baie omstrede gedig van hom, is die 'Kersliedjie', 'n anachronistiese gedig wat gebou is op die model van die Middeleeuse Kersliedere wat die geboorte van Christus in lokale beelde voorstel. In Opperman se 'Kersliedjie' word Christus gebore in Distrik Ses en die herders of wyses, die *drie outas* soos die gedig hulle noem, kom uit die haai Karoo, ensovoorts. Die merkwaardige van hierdie gedig is dat dit teruggryp op 'n ou Middeleeuse model, en tegelyk vir die Afrikaanse poësie in sy tyd van verskyning in 1956 'n literêre nuwigheid was. Dit is nie altyd die lang, groots opgesette gedig wat vernuwend is nie. Die nuwe van hierdie gedig, waarby Adam Small se werk sterk aansluit, het nie net in die lokaal Suid-Afrikaanse voorstellingswyse van Christus se geboorte en in die nagedoende Middeleeuse naïwiteit gelê nie, maar ook daarin dat 'n Afrikaanse digter hier skepties staan teenoor dié mense wat Christus net vir hulle self wil toeëien en nie vir Distrik Ses ook gun nie. Dus, die ou plaaslik-politiese verbonde gebruik van 'n Bybelse figuur of gegewe keer hier terug, maar nou anders georiënteer as op die Afrikaner self. Ook in Opperman se 'Gebed om die gebeente', die gedig oor die soektog na die doodsbeendere van Gideon Scheepers, wat teruggaan op Esegël, word die nasionale in sy verbondenheid met die Bybelse nou gefokus op die behoefte om alle mense in hierdie land in 'n eenheid saam te bind.

Een van die pragtigste gedigte van Opperman is sy 'Ou non', ook weer een van sy kleineres, tegelyk groot. Hierdie ou non klim in 'n moerbeiboom om met God in aanraking te kom. Hoekom klim sy juis in 'n moerbeiboom, en nie byvoorbeeld in 'n perskeboom of dalk 'n bloekom nie? Sy klim nie in 'n moerbeiboom omdat daar 'n volksliedjie bestaan van die meisie in die moerbeiboom nie. Nee, Opperman

moet 'n Nederlandse Bybelvertaling geken het waarin gepraat word van die geruis van die gang van God *in de toppen der moerbeibeziënboomen*, in 2 Samuel 5: 24, wat in die Nuwe Vertaling met 'n *geritsel in die toppe van die melkbosse* vertaal word. Opperman het seker ook gewete van die Nederlandse gedig van die predikant-digter Beets, waarin oor hierdie Bybelse geruis in die moerbeiboomtoppe geskryf word, onder die titel 'De moerbeitoppen'. Soos ek vroeër na aanleiding van Van Wyk Louw gesê het: Die gedig kry 'n baie wyer betekenis- en waardeveld as ons weet wat die Bybelse verwysing inhou.

Soos by die Dertiger Van Wyk Louw, vind ons ook in die gedigte van Opperman dat die kunstenaar soms skuil gaan in die Bybelse gestalte. Die digter het iets in hom van Genesis. Lees gedigte soos 'Gees' en veral 'Paddas' van Opperman. Waar dit in Opperman se groot siklusse *Brandaan* en *Kroniek van Kristien* gaan om die godsdienstige verlossing (ons herken die naam Christus in Kristien) is daar ook verlossing deur die kunstenaarskap. Die kunstenaar het iets van die evangelis in hom, soos mens dit teenkom in die gedig 'Vincent van Gogh' van Opperman. Die digter is die 'dertiende dissipel' soos dit lui in die titel van een van die sleutelgedigte tot Opperman se hele oeuvre:

Toe die dassie huil onder die daeraad
 het ek verskrik die skuiling by die kruis verlaat,
 terug na u, o God, ... terug om in die alleengeveg
 volgens my sterkte U verlossing te besleg.

Daar is nog een Veertiger wat op haar besondere manier gedigte met Bybelse intertekstualiteit skryf, naamlik die Jodin Olga Kirsch, wat van Koppies in die Vrystaat kom en nou in Israel woon. Vanselfsprekend is sy as Jodin op die Ou Testament afgestem. Dit is nogal eienaardig dat die ander Afrikaanse digters met min huiwering oor Christus skryf maar blykbaar huiwer om oor God van die Ou Testament te dig. By Olga Kirsch kry ons nou dan wel 'n gedig oor God van die Ou Testament soos:

Die eensaam hemele van my kindertyd,
 God was aanwesig in hul dag en nag.
 Hy't in hul bloutes wolke wit soos kryt
 gestapel, aambeeltoppe; die hamerslag
 van somer-donderweer teruggehou totdat
 geen wese asemhaal, geen voël durf roer.
 Van ster tot sidderende ster het Hy

Sy magtige meetkunde uitgesprei
oor die swart vlak. Met Sy smal weerlig-lat
het Hy in nagte van rukwind en rumoer
my oë geteister waar ek lê omring
van engele - o veilige omsingeling!
Bo in die stormwolk God die Almagtige.

Die Ou-Testamentiese God, wil mens sê, in 'n onmiskenbare Suid-Afrikaanse Hoëveldse (Vrystaatse) landskap.

Ek hou my gerieflikheidshalwe by die (byna absurde) dekade-indelings van ons poësie en gaan vervolgens na die Vyftigers (wat nie 'n generasie met baie figure was nie) en die Sestigters, en ek beskou laasgenoemde as ons jongste generasie digters - daar is myns insiens na Sestig geen ander, nuwere generasie nie, al is die Sestiger-generasie nou al 'n kwarteeu oud en al wou party digters ons skaars na 1980 al vertel daar is 'n Tagtigergenerasie.

Onder die Vyftigers en die baie Sestigters is daar steeds digters wat deur die Bybel aangespreek is. Onder hulle is daar veral Sheila Cussons en Adam Small wat soos Totius, WEG Louw, NP van Wyk Louw en Opperman baie uitvoerig en baie diepgaande in intertekstuele gesprek met die Bybel is, maar ook verskeie ander Sestigters is Bybels betrokke in hulle werk.

Ek kan alleen 'n paar figure uitlig. In die vyftigerjare debuteer Ina Rousseau, wat die intieme verhouding tot die Christusfiguur in die Afrikaanse poësie voortsit. As sy van die geliefde praat, is dit soms moeilik om te onderskei of dit die geliefde met 'n klein letter of die Geliefde met 'n hoofletter is. Ons vind dus hier ook weer die samesmelting van die liefde/Liefde soos ons dit sedert Dertig gekry het, maar Ina Rousseau gee aan die ander kant al vir ons iets van die mistieke ervaring van Christus wat ons later duideliker by Sheila Cussons kry. Sy skryf gedigte met Ou-Testamentiese verwysings ('Genesis'), met 'n verlange na die paradys ('Eden' - die paradysmotief is een van die sterkstes in haar werk), maar haar Bybelse ervaring is meer Nuwe- as Ou-Testamenties. Ek dink aan gedigte soos 'Tabita' of 'Pietà'. Sy ervaar Christus op verrassende wyse, soos in die daaglikse en natuurlike werklikheid van die gedig 'Potchefstroom', te midde van klip en water, wilgers, die Mooirivier, beeste, wasgoed, padwerkers in Lombardstraat, duiwe. Hierin is sy verwant aan Van Wyk Louw en Sheila Cussons.

Party digters skryf 'n gedig met Bybelse inslag sonder dat hulle hoegenaamd soos Sheila Cussons deur en deur Christelike digter is. So is dit byvoorbeeld met Freda Plekker, wat behoort tot ons minder bekende digters, maar wat een van die heel mooiste gedigte oor Christus (en Maria) geskryf het - dié motief word steeds

voortgesit in ons digkuns. Haar 'Gesprek met 'n olyfboom' is een van die mooiste Christusgedigte wat ons het, tewens ook 'n Maria-gedig. Dieselfde geld natuurlik vir Breytenbach, wat hoegenaamd nie 'n Christelike digter is nie, maar daar is talle Bybelse verwysings in sy gedigte.

'n Merkwaardige digter in Afrikaans is Adam Small, wat die Bybel betref. Ek het hierbo reeds daarop gewys dat die praktyk om 'n parallel tussen die Afrikaner en die Israeliet te trek deur Visser gesatiriseer is, maar dat Small daartoe terugkeer om 'n parallel tussen die Bruinmense en die Israeliete te trek, ondanks Visser, juis ondanks Visser, en ook Antjie Krog keer, in alle erns nou, in haar onlangse digbundel *Jerusalemgangers* terug na presies die parallel Israeliet-Afrikaner wat Visser gesatiriseer het, maar nou uit 'n ander perspektief gesien as dié van die eerste digters. Dus: Die verhouding van die mens tot die Ou-Testamentiese Jood bly in die Afrikaanse digkuns deurwerk. Small pas dit met groot en aandoenlike erns toe. Hy sien 'n ooreenkoms tussen sy mense en die Ou-Testamentiese Jood wat in benoudheid verkeer het en wat deur God verlos moes word, deur bemiddeling van 'n Moses, soos onder andere 'Exodus' of 'Kô, lat ons sing'. 'n Goeie voorbeeld is sy 'Groot Krismisgabel'. Van die stal in Betlehem met die koei en die krip en die donkie, die grondvloer *in 'n plek wat gastink het*, sê Small: *ons ken sulke plekke Here.../ in die Windermere/ in die Distrik Ses; Innie Ratreat se hotel oorkant die vlei/ het ons 'n properse Egipt*, en dan vra hy: *want net soes die Jore yt die slawerny/ moet iemand ons nog hieryt lei*. Small is een van ons digters by wie die Bybel 'n baie groot invloed gehad het. Sy anachronismes word so ver deurgevoer dat hy sy Bybelse figure laat praat in die 'Kaaps' van sy mense. Bybelse uitsprake word in die eenvoudigste Kaaps omgesit, soos die Bybelse uitspraak dat jy jou nie moet bekommer nie, wat by Small gewoon lui: *moenie worry nie; Die Here het gaskommel/ en die dice het verkeerd gaval vi' ons ... ons moenie worry nie*, lui dit in 'Die Here het gaskommel'. Hierdie Kaaps gee aan sy diep ironiese gedigte 'n sekere sagtheid of 'tragic relief', soos ons dit in die Middeleeuse Christelike poësie vind, byvoorbeeld in die Kers- en Paasliedere, en ook in Opperman se 'Kersliedjie'. Ondanks die aandoenlike en naïewe wat die Kaaps aan sy gedigte gee, ironiseer hierdie taal tog skerp. Small sing, maar met pyn. Die ironie word ook satire, soos waar hy die *Doemanie* se Christelikheid bevraagteken deur hom in sy weelde met die armoede van Johannes die Doper te vergelyk, ironies-vragenderwys: *'n Proefiet van Jesus djy?/ ... djy moet djou palys-hys/ djy moet djou aeroplane-motorkar...?* en wat daarop volg. Small is hiermee baie verder as die spot van AG Visser, soos ook Walters dit in dieselfde tyd as Small baie verder voer. Dit is byna vanselfsprekend dat ons figure soos Ismael, Kain en Gam by Small sal kry ('Die Here het gaskommel') - Kain nou baie nader aan die digter self gebring as deur Small se voorgangers wat oor hierdie

Bybelfiguur gedig het - en dan ook Jakob, in Small se 'Jabbok'. Hy skryf ook oor Rut, en dan is daar veral sy 'Vyfde Evangelie', oor *Die donker Israeliet*.

Ook ander Bruin digters het hulleself geïdentifiseer met Israel, met Christus, met Lasarus, met ander Bybelfigure. Ek dink byvoorbeeld aan Petersen se 'Bede', wat 'n parallel trek tussen sy pyn en die kruisweg van Christus, of ook 'Slotsom', waarin hy hom met Christus vergelyk.

Daar is onder die Sestigters ook Walters, wat hom soos Small nogal skerp uitgespreek het teen die Christen in sekere gedigte. Tog het hy die Bybel as klankbord gebruik in sy *Apocrypha*; elke gedig in hierdie bundel staan onder 'n Bybelse motto. Daar word as 't ware in elke gedig met twee oë na 'n gegewe gekyk: 'n bo-aardse en 'n aardse. Dit is die rykste toepassing van die Bybelse motto wat ons in Afrikaans het. Ons kan in hierdie geval ook sê dat die gedig direk afhanklik gestel word van die Bybelteks.

Die generasie van Sestig bring nie alleen Bybelse betrokkenheid nie, maar in hierdie generasie verskyn daar ook 'n paar spesifiek Christelike digters, twee Calvinisties, naamlik IL de Villiers en PW Buys, en een Rooms-Katoliek, naamlik Vader Bonaventure Hinwood, 'n merkwaardige figuur onder die jongere geslag, omdat hy net so wel in Engels sou kon gedig het, en ook tog wel omdat hy soos Sheila Cussons Rooms-Katoliek is.

Sheila Cussons is een van die heel sterkste digters onder die lateres. Soos Van Wyk Louw se poësie is ook hare werklik deurdring van die Bybelse. Hierbo het ek gepraat van die Christelike konsep van lyding wat voorkom by verskeie digters. Verlaas in Cussons se werk is dit so. Haar poësie is nie eintlik van 'n sagte, deemoedige Christelikheid nie - dit is die poësie van pyn, vuur en vlam, hewige emosie, van 'n heftige gesprek met God of Christus, ander kere weer baie intiem, soos in 'Christ of the burnt men', 'n intieme verhouding wat al met Ina Rousseau begin het. Soos die Nederlandse Calvinistiese digters van die Renaissance spreek sy Christus aan op vertroulike toon: *Jy sal my ook al hoe meer wen, glimlaggende/ skerts-oog blink-oog Christus* Naas Christus is daar verskeie Bybelse vrouefigure in haar werk: Maria, of Martha. Iets pragtigs in haar werk - soos in dié van Opperman - is dat sy uit die Bybel sekere konsepte abstraheer, byvoorbeeld die gedagte van die eenheid wat skuil in God of Christus. Hy is *naatloos een ... met sy heelal*, lui dit in 'Verheerliking', 'n konsep wat sy gekry het uit Johannes 19: 23, waar die soldate by die kruisiging Jesus se klere verdeel het: *Hulle het ook sy onderkleed gevat. Dit was sonder naat van bo af in een stuk geweeft.* Die naatlose kleed simboliseer dan in die gedig die eenheid in die skepping. Vergelyk ook haar verse: *tyd en ewigheid/ (deurdring) mekaar, (is) nie twee nie maar een*, soos sy sê in 'Gebed vir dié in die wêreld'. Soos Van Wyk Louw en andere gee sy ook 'n aardsheid aan Christus,

byvoorbeeld in die pragtige 'Verheerliking':

Nou loop hy weer argloos langs ons, bruin soos die aarde bruin
en skraal van ons karig eet en sweet ons sweet...

Mens herken dadelik hierin die verwantskap met Van Wyk Louw se 'Groet in bruin' wat praat van die *bruin jodeseun wat in Galilea/voetpad-geloop moes 't*. Baie mooi oor Christus van hierdie aarde is haar 'Klein ballade':

Ek soek die huis van die timmerman,
ek soek die tafel, die eenvoudig gedekte,
en die bēreplek van die batterspaan
van Maria die Onbevleete.

Ek soek die dinge van hulle elke dag

...

na buite toe dwaal 'n varsbroodgeur,

...

my huis is Hare, my huis is Syne!

Die betrokkenheid van die Bybel by die Afrikaanse digkuns het algaande eerder toegeneem as afgeneem, nie alleen kwantitatief nie maar ook in intensiteit. 'n Nuwere tendens is ook om die Onse Vader om te dig in die eie idioom. Die ouer digters sou daarvoor teruggedeins het. Die Onse Vader is 'n teks waarvoor die gelowige besondere respek het. Tog het die ou Hervormers in Nederland die omgedigte Onse Vader selfs in hulle nasionale stryd gebruik, en in Afrikaans het jonger digters dié gebed ook omgedig, Breytenbach byvoorbeeld, en Petersen in 'Die toring van Babel', of Lina Spies in "n Paternoster vir Suid-Afrika", merkwaardig genoeg in al drie gevalle toegepas op die kleurproblematiek van Suid-Afrika, met simpatie vir die bruin en swart man. Ook Jeanetta Ferreira skryf 'n 'onse vader', wat sy op haarself betrek.

Daar is ook in hierdie tyd die poëtiese konsep dat Christus vir die eenvoudiges daar is, soos ons dit reeds teengekom het in Opperman se 'Kersliedjie' ('n gedig wat inderdaad geskiedenis gemaak het), in Van Wyk Louw se 'Groet in bruin', maar veral ook in sy 'Feesgedig', geskryf 'Vir die vyf-en-sewentigste verjaarsdag van die NG Kerk, Johannesburg' - nie uit *wit paleise gebore nie maar in 'n stal*, dit is waar Christus vandaan kom, en die eerste oë wat Hom gesien het, was *skaapwagters vol strooi en stof ...* Dieselfde gesindheid kry ons by Cussons, byvoorbeeld in die

aangehaalde 'Verheerliking' en 'Klein ballade', in talle gedigte van Small, of by IL de Villiers, wat daar 'n pragtige gedig oor geskryf het, 'Keuse' (1): *Daar was baie hoogbeskaafde volke in antieke/tye: Sparta, Korinthe en Athene.../ die Chinese,*

Maar God het lank tevore reeds uit slawerny
'n uitskotvolk geroep
om in die skadu van Sy wolk te bly

Om mee af te sluit: Ek wou daarop gewys het dat ons poësie deurlopend van die begin af tot vandag toe 'n Bybelse betrokkenheid toon, en 'n baie intensiewe en uitgebreide Bybelse intertekstualiteit by ons belangrikste en grootste digters, in soms klein gedigte, soms in groot en grootse digwerk. Ek wou duidelik maak dat talle Bybelse aspekte hierby betrokke is en dat 'n rykdom van Bybelse materiaal in ons digkuns verwerk is, in nasionale poësie (van watter nasionaliteit ook al) en in persoonlike gedigte, by nogal skerp verskillende persoonlikhede in ons digkuns! Ek hoop dit sou ook duidelik geword het vir u dat dieselfde Bybel hom, in sy verhouding tot ons poësie, geleen het tot talle gesigspunte. 'n Eenvoudige voorbeeld: Vir elke digter lyk Christus of Maria weer anders, as ek dit so mag noem. Verder: Belangrike konsepte in ons digkuns kom uit die Bybel, byvoorbeeld dat daar 'n eenheid in die skepping is, dat lyding kreatief is, dat daar 'n groot eenvoud in die Christelikheid skuil, maar ook valsheid. Ek wou ook duidelik maak dat die Bybelse betrokkenheid in ons literatuur eerder toegeneem het as afgeneem het, ook met dat die publiek gaan dink het ons digkuns raak al meer verloop! Trouens, dit is een van die sake wat ek wou belig, naamlik dat die Bybel hom ook laat geld in die werk van die ongelowige. Byvoorbeeld: die beeld van die kind in Leipoldt se 'Kersnaggebed', wat die Goddelike in hom omdra, gaan terug op 'n hele tradisie in die poësie (Blake, Nijhoff, Boutens, Gezelle, Totius) maar sekerlik ook op die Bybel wat in die Nuwe Testament die kind in 'n intieme verhouding tot Christus stel.

Dan is dit ook vir my belangrik dat onder die Christene dit nie noodwendig die Protestant of Calvinis is wat onder die invloed van die Bybel staan nie maar later in die Afrikaanse digkuns ook die Rooms-Katolieke, soos Sheila Cussons en Hinwood. Maar ook die Calvinistiese digter skryf soms 'Rooms', soos byvoorbeeld die digters wat gedigte oor Maria geskryf het, of ons dink aan die nie-gelowige digter Toon van den Heever wat die madonnagedig in ons poësie tuisgemaak het. In *Tristia* het Van Wyk Louw gedigte geskryf wat 'n duidelike Roomse toonaard het, soos 'Groet in bruin', wat begin met: *Nou wil ek jou in een soort mediterreense / klaarte sien ...* Ek weet ek het nie alles vir u genoem nie, en ek voel nogal skuldig dat ek verskeie figure oorgeslaan het - maar dit is onmoontlik om in so 'n kort bestek reg aan almal

te laat geskied. Ek wou alleen sekere verskynsels en tendense oor die onderhawige saak vir u aantoon, en duidelik maak dat die Bybel vir baie Afrikaanse digters nie iewers 'ingedruk' is tussen ander boeke nie, maar intieme en ingrypende deel is van hulle ervaringswêreld.